

במה שוללין ובמה אין שוללין – על שלילת הנשוא הבינוני הקודם לנושא

קרן דובנוב ורות אלמגור-רמון

לוגי מסוים למשפט הקודם, או בגלל צורך בהנגנה מודגשת, האופיינית לראש המשפט דווקא. במקרים אלו שלילת הנשוא השמני היא בדרך כלל במילה 'לא'.¹ אפשר להביא דוגמות כאלה מכל רובדי העברית; נביא להלן דוגמות אחדות מן המקרא:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לֹא טוֹב הָיְתָה הָאָדָם לְבַדּוֹ (בראשית ב, יח);
וַיֹּאמֶר חֲתָן מִשָּׂה אֱלֹוֹ לֹא טוֹב הַדְּבָר אֲשֶׁר אָתָּה עֹשֶׂה (שמות י, יז);
לֹא בְּשָׂמִים הִיא (דברים ל, יב); וְגַם נִצַּח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקָר וְלֹא יִנְחָם
כִּי לֹא אָדָם הוּא (שמואל א טו, כט); וְהָיָה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר
יֹאמְרוּ לָהֶם לֹא עָמִי אֲתֶם יֹאמְרוּ לָהֶם בְּנֵי אֵל הִי (הושע ב, א).

גם כשנשוא המקדים את הנשוא הוא בינוני, תבוא לפניו מילת השלילה 'לא': וְהִבִּיאוּ אֶת אֲחִיכֶם הַקָּטָן אֵלַי וְאֶדְעָה כִּי לֹא מִרְגָּלִים אֲתֶם (בראשית מב, לד); פֶּן יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אֶתְרֵי הָרָצָח... וְלוֹ אֵין מִשְׁפַּט מִן־תּוֹת הוּא לוֹ מִתְמוֹל שְׁלֹשׁוֹם (דברים יט, ו); גַּם לִי לִבְבִּי כְּמוֹכֶם לֹא נִפְלַ אֲנֹכִי מִכֶּם וְאֵת מִי אֵין כְּמוֹ אֵלָה (איוב יב, ג).

בלשון חכמים מצויות שתי דרכי השלילה של נשוא שמני המקדים את הנשוא. הצירופים "אין ידוע" ו"אין צריך (לומר)" רגילים במשנה, לדוגמה: הַמְּפָלֵת וְאֵין ידוע מה הוא – תשב לזכר ולנקבה; וְאֵין ידוע אם הוולד היה – תשב לזכר ולנקבה (נידה ג, ו). ואולם כשהנשוא השמני בא בראש המשפט לשם הטעמה לוגית מובהקת – הוא יישלל ב'לא', למשל "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה" (אבות א, יז). גם האמרה המפורסמת "ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד" (אבות ב, ה) בנויה כך: הנשוא הלוגי הוא לא הביישן (מיהו הקפדן? לא הביישן. מיהו המלמד? לא הקפדן). דוגמה לנשוא מוטעם בצורת בינוני: "אי זהו הבושת? הכל לפי המבייש והמתבייש [...]" לא דומה המבייש את הגדול למבייש את הקטן, לא דומה מתבייש מן הגדול למתבייש מן הקטן" (תלמוד ירושלמי, כתובות כז ע"ד; ויש עוד דוגמות דומות לא מעט).

1. על ההבחנה בין שני מבנים אלו ראו א' בנדויד וחי' שי, מדרך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 141, 183, 205.
2. ראו סי' ברק ורי' גדיש (עורכות), שפה קמה: לקט מתוך המדור "לשוננו לעם" בעיתון הארץ תרצ"ג-תש"ח, ירושלים תשס"ח, עמ' 97; ד' יוזיק (ירדן), ר' סילמן (סיוון) וניה טורטשינר (טור-סיני), "המוצדק השימוש ב'לא' לשלילת ההווה", לשוננו י (תרצ"ט-ת"ש), עמ' 197-213; ח' רוזן, "תהליכי לשון", סעף יד: "ההווה", לשוננו לעם ג (תשי"ג), עמ' 27-32.
3. ראו מי' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 17-18.
4. אין הדברים תקפים למשפט סתמי (חסר נושא) שהנשוא הבינוני בא בראשו, בדרך כלל בריבוי. במקרים אלו מילת השלילה היא 'אין' ולנשוא משמעות של איסור, כגון "אין מדליקין בשמן שריפה ביום טוב" (משנה שבת ב, ב).
5. ראו ביתר פירוט שי' שרביט, פרקים בתולדות הלשון העברית, יחידה 3 (החטיבה הקלסית), האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשס"ד, עמ' 72.
6. ראו ח' רוזן, עברית טובה, ירושלים תשל"ז, עמ' 220.
7. ראו מי' אזר (לעיל הערה 3), עמ' 91-97.
8. ראו קי' דובנוב, "יש התואר בתפקיד חגים בעברית החדשה בראשיתה", איגוד: מבחר מאמרים במדעי היהדות ג, ירושלים תשס"ח, עמ' 31-40.
9. ראו ח' אהרנוביץ, עברית לכל רגע, חיפה תשל"ט, עמ' 148-150.

שאלת השלילה של הנשוא השמני והנשוא הבינוני ב'אין' או ב'לא' מעסיקה רבות את מכווני הכתיבה העברית. משפטים כגון "אין הוא שר", "אין הוא חכם", וכן: "הוא אינו שר", "הוא אינו חכם" – הם המומלצים, ואילו המתכונת הרווחת בעברית החיה היא: "הוא לא שר", "הוא לא חכם". הקושי העיקרי הוא בתקנת משפטים דומים שנשואם בינוני, כגון "הוא לא הולך". כאן קשה יותר לכותבים לקבל את המומלץ: "אין הוא הולך", "הוא אינו הולך".¹

הקושי נובע, כידוע, מן השינוי שחל במעמד הבינוני במערכת התחביר העברית: שלא כבעברית הקלסית, בעברית בת ימינו הבינוני הוא אחד משלושת זמני הפועל. הבינוני אינו אלא פועל בהווה – כך חשים כל הדוברים כולם, גם אנשי הספר המובהקים. על כן כותבים ועורכים רבים אינם דבקים בהמלצה שלא להקדים את הנשוא הבינוני לנושא במשפט הפותח במשלימים, כשם שנוהגים להקדים כל נשוא פועלי אחר בעברית הכתובה; ועל כן רק מעטים מקפידים לשלול את הנשוא הבינוני במילת 'אין' בדיבור ובכתיבה לא רשמית (כגון בתכתובת אלקטרונית).

עוד בימי ועד הלשון היו דיונים במעמד הבינוני בלשונו ובדרכי השלילה שלו, ובעקבותיהם פורסמו דעות של בלשנים – מהן בעד שימור הדגם הקלסי, כגון "אין המערכת מחזירה את החומר" או "המערכת אינה מחזירה את החומר", ומהן בעד ההכרה בהתנהגות הבינוני כפועל לכל דבר, ובכלל זה דפוסי השלילה.² האקדמיה ללשון העברית ממעטת בקביעות רשמיות בתחום התחביר והסגנון, וגם בעניין זה לא חרגה ממנהגה, אבל יועצי הלשון במזכירות המדעית וברשות הידור נוטים בבירור לצד הדקדוק המסורתי. בנוגע ללשון הכתובה ולדיבור בנסיבות פורמליות (למשל נאום או הרצאה) נמליץ לשלול ב'אין' הן נשוא שמני הן נשוא בינוני: אין האיש שר (הנשוא – שם עצם), אין האיש חכם (הנשוא – שם תואר), אין האיש הולך (הנשוא – בינוני), וגם: האיש אינו שר, האיש אינו חכם, האיש אינו הולך.

המגמה הזאת אין יסודה בשמרנות לשמה. דפוסי שלילת הבינוני כמקרה פרטי של נשוא שמני נלמדים מלשון חכמים. הבינוני בלשון חכמים משמש תדיר פועל לכל דבר, ובכלל זה – פועל בהווה.³ מכאן שבחירת מילת השלילה עשויה לשקף מצב היסטורי קדום גם לאחר שינויים מרחיקי לכת במערכת התחביר.

סדר המילים הרווח במשפטי שלילה בלשון הז"ל הוא זה:

1. אין + [נושא+נשוא]: המילה 'אין' שוללת את הפרדיקציה כולה, כלומר את הקשר בין הנושא לנשוא; למשל "אין הבן מתבייש באביו" (תלמוד בבלי, סנהדרין צז ע"א).
2. נושא + אינו + נשוא: מילת השלילה (בתוספת כינוי) הופכת מעין "אוגד שלילה" שבין הנושא לנשוא; למשל "העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם" (מסכת דרך ארץ, פרק היוצא, הלכה ז).

בשני המבנים האלה הנושא קודם לנשוא. זה גם סדר המילים הרווח במשפטים השמניים בעברית בת ימינו.

עד כאן נדונו נשוא שמני ונשוא בינוני שמקומם במשפט לאחר הנושא, ובמשפטים מסוג זה הרבו לעסוק. ואולם יש שהנשוא השמני קודם לנושא. הנשוא יכול לבוא לפני הנושא מטעמי קישור

ולא נעים להיות עד למריבה משפחתית. **לא הגיוני** לפסול בחינה אם לא הוכח שיש בה תשובות מועתקות. (במשלב גבוה מוטב לכתוב "לא מן ההיגיון לפסול בחינה כזאת", או "אין ההיגיון בפסילת בחינה כזאת").

• בעברית החדשה מרבים להוסיף מעין נושא עזר "זה" לפני הנשוא השמני, בהשפעה מובהקת של לשונות אירופה (כגון באנגלית it is). לדוגמה: **זה לא משעמם** לטפל בילדים; **זה לא נעים** להיות עד למריבה; **אין זה כדאי** להרחיב בעניין; וגם בלא שלילה: **זה מטורף** לא למחזר. **זה משתלם** להשקיע בלימודים. למבנה זה אין יסוד בעברית הקלסית, והוספת המילה 'זה' מיותרת.

בלשון ימינו מצויות אפוא ארבע דרכי ניסוח במשפטי שלילה שבהם הנשוא הבינוני בראש המשפט:

1. **"זה לא רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". הניסוח על דרך הלעז הגמור!
2. **"אין זה רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". תיקון זה מוצע תדיר לניסוח מן הדגם הקודם, אבל שיפור אין בו - אף המתכונת הזאת לועזית במבנה, ויש בה משום תיקון יתר.
3. **"אין רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". זה ניסוח אפשרי על דרך לשון חכמים, אבל הוא נדיר מאוד בלשון ימינו, ואין בו הכרח.
4. **"לא רצוי** לדחות את הבדיקה למועד האחרון". המשפט תקין ובהיר ואינו צריך עריכה.

עוד דוגמות לדרך הניסוח המומלצת: **לא ראוי** להאריך בדברים, **לא חשוב** לקרוא את המבוא, **לא מקובל** לצאת באמצע. מבנה משפט זה יפה גם למשפט בעל נושא שמני מסוגים אחרים: **לא כדאי** לנסוע בדרך החשוכה, **לא מן הדין** להאריך את יום העבודה, **לא מן ההיגיון** לשנות את הכלל.

בעברית בת ימינו, כשהנשוא הבינוני (פעיל או סביל) מקדים את הנשוא ומילת השלילה באה לפניו, הבחירה ב'אין' נראית מסורבלת ומאולצת. אין כל סיבה אפוא להימנע מן השלילה ב'לא' במקרים אלו:

- בשום סעיף **לא נאמר** שהחוק חל רק על הגברים. בנאום **לא באות** לידי ביטוי דעותיו הפוליטיות של הדובר. **לא נודעת** לתכונה זו חשיבות במקומותינו. **לא מופיעה** כאן שום תמונה.
- בסיפור **לא מוזכרות** עובדות מחיי המחבר, אף **לא מתוארים** נופי מקום מגוריו. (כאן יש נימוק נוסף לבחירה ב'לא': ניסוח זה רגיל ברצף של שלילות בלשון חכמים, כגון "וכן אילונית - **לא חולצת ולא מתיבמת**" - משנה יבמות ת, ה).⁵
- בין הסוגים השונים של נשוא שמני מתייחדות צורות קפואות, חסרות נטיית הגוף, המין והמספר, ועל כן קרויות **חג"ם**, כהצעתו של חיים רוזן.⁶ נשוא שמני מסוג זה כמעט תמיד יבוא בראש המשפט, ואילו הנשוא, שהוא צירוף שמני (בעיקר שם הפועל) או פסוקית, יבוא אחריו. דגמים אחדים של משפטי חג"ם מצויים כבר בלשון המשנה,⁷ אבל תפוצתם וגיוונם נרחבו מאוד דווקא בעברית החדשה.⁸ השלילה ב'לא' במשפטי חג"ם מובהקים כמעט מובנת מאליה. דוגמות: **לא די** לסיים את המשימה בזמן. **לא כדאי** להרחיב בעניין.
- צורות הבינוני, בייחוד הבינוני הסביל, שכיחות מאוד במעמד חג"ם, והן תמיד נשללות ב'לא': **לא ברור** אם הביקור יתקיים לפי התכנית. **לא נראה** שהסוגיה מתאימה לדיון בוועדה.
- בעברית החדשה רווחות צורות חג"ם השוות לתואר זכר יחיד. בריבוי מבנים אלו ניכרת השראה של לשונות אירופה, ולפעמים אף הוצעו להם אפשרויות תיקון.⁹ בלשון ימינו נשוא חג"ם-תואר נפוץ מאוד בכתיבה במשלב בינוני (בעיתונות ובסוגות מסוימות של ספרות), ובעיקר בדיבור. מילת השלילה הטבעית שלפניו היא לעולם 'לא': לעולם **לא משעמם** לטפל בילדים קטנים. **לא נוח**